

Gróh Dániel (1951) régész, a visegrádi Mátyás Király Múzeum munkatársa. Kutatási területe a késő bronzkor és a késő császárkor.

A visegrád-lepencei őrtorony és egy késő római szoborlelet

Gróh Dániel

Amikor 10 évvel ezelőtt Visegrádon a lepencei erdei strandfürdővel szemben nagyobb autóparkoló kialakításán kezdtek dolgozni a munkagépek, még senki sem sejtette, mit rejt a föld alattunk. Korábbi kutatásokból (amit a dunai vízlépcső építése tett szükségessé) már ismertük a terület régészeti értékét, ami a későneolitikumtól a 15. századig előkerült leletanyagban és jelenségekben öltött testet, de a Kr. u. 4. század végén épült késő császárkori római őrtoronyról keveset tudtunk.

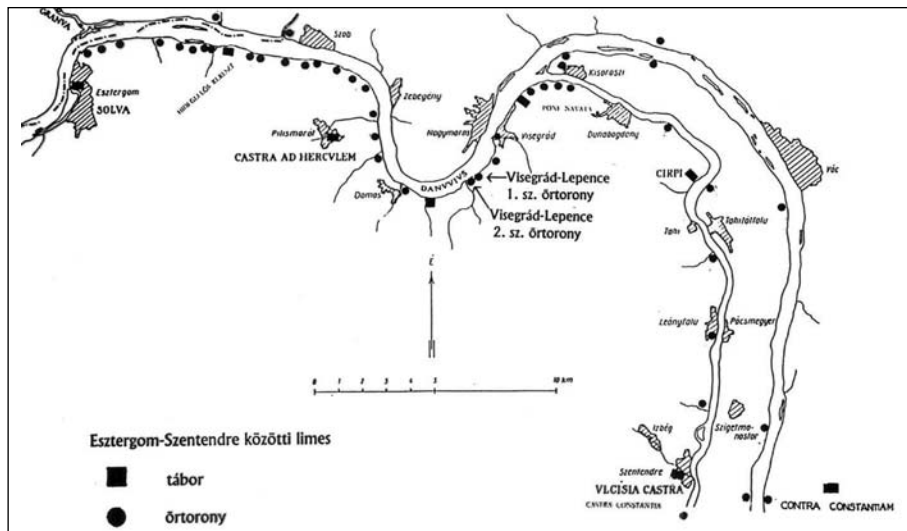
A 18,3x18,3 méteres, négy belső pilléres, négyzetes, 170 cm-es falvastagságú építmény maradványait csak az elkövetkező évek ásatai hozták felszínre. E munkálatok során megtaláltuk az őrtornyot körülvevő fossa (vizesárok) helyét, az őrtornyot körülölelő kerítőfal maradványait a szokatlan, négy pilléren álló kapuépítménnyel együtt. Az is kiderült, hogy a rómaiak ebből az építményből nem fejlesztve távoztak, hanem mindent eltakarítottak, valószínűleg távozásuk előtt felgyújtva az építményt, hiszen egy-két érmen, illetve kovácsolt vasszeggen kívül csupán néhány bélyeges téglá maradványát hagyták az utókorra. Ami miatt ez az őrtorony mégis felhívta magára a régészek figyelmét, az a bejárat küszöbköve, valamint az épület darabokban megtalált építési táblája és a tábla körül fekvő három szoborfej. A tábla latin nyelvű szövege szerint I. Valentinianus császár és társcsászárai, Valens és Gratianus rendeletére, Kr. u. 371-ben építették a *burgust*, Fosianus praepositus parancsnoksága alatt a *legio I Martia* katonái az „isteni

Gratianus” második, illetve a „kiváló férfiú” Probus consulsága idején. A tábla vörös festésű feliratának betűi egyenlőtlen méretben és kuszált sorokban vésődtek a kőlapra, látszott, hogy készítője nem volt igazán hozzáértő ember. A kőtábla különös alakja azonnal feltűnik. Szokatlan módon két kisebb fülben végződik, ugyanakkor alul és felül is két, kb. 5 cm mély horony van az élébe bevésve.

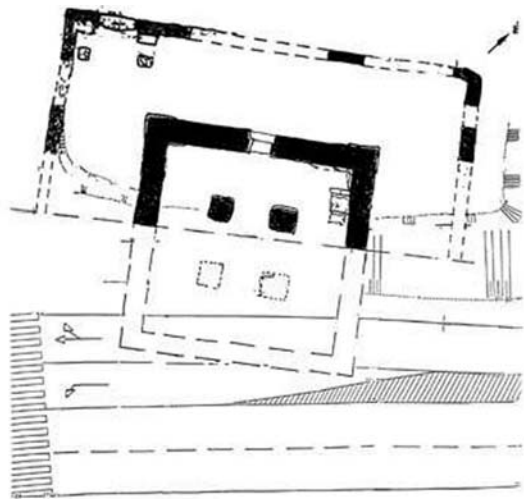
Külsőre az építési tábla körül heverő szoborfejek korában megfeleltek a 371-ben 50 éves Valentinianus császár, negyvenéves öccse, Valens és 12 éves fia, Gratianus életkorának. Ezért kezdettől fogva összefüggést sejtettünk a fejek és a táblán említett három uralkodó között. Talán valamilyen ünnepi alkalomra készültek e reprezentatív díszítésűnek szánt kapubejárattal? Valóban, mint említettük, 371-ben I. Valentinianus 50 éves lett és ez évben második feleségétől megszületett kisfia, a későbbi II. Valentinianus. Ám ha ez adott is okot ünneplésre, kevésbé valószínű, hogy erre csak Valeria provinciában került sor, hiszen birodalom-szerte nincs forrásunk ilyen jelenségre. A döntő cáfolatát e lehetséges magyarázatnak az adta, hogy az I. Valentinianus portréjának gondolt fejről megtisztítása után rövidesen kiderült, hogy valójában nőt ábrázol, mivel füléből gömbcsüngős fülbevaló csüng, haját pedig hajháló szorítja le. A tisztítás közben azonban az arcon olyan vésésnyomokat is meg lehetett figyelni, amelyek a portrénak férfias jelleget kívántak adni!

Levésték a vastag felső ajkat és igyekeztek az orrot is átformálni, vékonyítani illetve egyes vonalakat hangsúlyozva az arcvonásokat megkeményíteni! A kapott eredményt összevetve egy Valentinianus-éremmel, megállapíthattuk, hogy az átalakításhoz valószínűleg az érem szolgálhatott mintául, hiszen akkoriban ez volt a legkönnyebben elérhető császárképmás, és meglepő a hasonlóság a két arcél között. Mind a három szoborfejen vékony vakolatréteget is látni lehetett, ami arra utalt, hogy a fejeket részben elfalazták, ezzel tudták a nőies vonásokat eltüntetni.

Mivel mindhárom portré különböző kőből készült, és nem lehetett

A Dunakanyar a késő római korban

Az őrtorony alaprajza

tudni, milyen méretű alkotás része, úgy tűnt, meghatározott céllal kerültek az őrtoronyhoz. Ezt az is bizonyítja, hogy a harmadik, gyermeket ábrázoló féldombormű valamilyen családi sírkőről lett levésve elég durva módon – hiszen a vállon még egy kéz ujjai is látszanak –, félreérthetetlenül bizonyítva, hogy Gratianus képmásához gyerekábrázolásra volt szüksége az alkotónak. Az eddigiek szerint tehát 371-ben el kellett készíteni egy építési táblat és hozzá a császári ház tagjait is ábrázolni kellett. Egyelőre anélkül, hogy ennek valódi okára próbálnánk fényt deríteni, ismerkedjünk meg további leletkörülmenyekkel. Az őrtorony bejáratában teljes épségben megmaradt az egykori küszöbkő, amelynek lenyomatai valóságos történetet beszélnek el. Eszerint az eredetileg elkészült széles bejáratot beszűkítették, amit úgy értek el, hogy az ajtónyílás eredeti szarköveit kibontották és mintegy kétszeres méretben meg-

vastagítva visszafalazták, s emiatt levésték a küszöbör két végét. Így arányaiban is megváltoztatott bejárat keletkezett. Mindezt a két végen lévő kopásnyom és a két kapupersely-nyílás bizonyítja. (A szűkített ajtónyílásba illesztett ajtó nem záródott pontosan, ezért a küszöb mögötti kőfelületen íves kopásnyom látszik. A küszöbkőbe vésett két szögletes nyílás az ajtót belülről kitámasztó rudakhoz kellett.) Mi lehetett mindennek a célja? A bejárat beszűkítése nem szokatlan a késő római erődítményeknél, ez a védelem szempontjából volt indokolt. Viszont egy őrtorony esetében ennek nem sok értelme van. Más okot kell keresnünk! Csodák-csodájára az építési tábla alsó élének szélessége pontosan megfelel az új kapu szélességének. Ez azt jelenti, hogy a kapunyílást a tábla elhelyezése miatt kellett beszűkíteni. Ebből viszont egy nagyon fontos dolog következik: ha a tábla elhelyezésekor meg kellett változtatni egy már felépült őrtorony bejáratának méretét, akkor az építés idejét jelző felirat nem felel meg a valóságnak, hiszen az őrtorony már korábban is ott állt!

Most térjünk vissza az építési táblához. Ez valójában nem is építési tábla, hanem olyan építészeti elem, mely valószínűleg a „füleivel” volt a falba erősítve és vízszintesen elhelyezve, amit az is bizonyít, hogy az alsó és felső széle is festett volt: vörös rácsfestés mintája figyelhető meg rajta. Talán egy díszlépcső eleme lehetett. Ennek a kőnek nagy felülete alkalmas volt a hosszabb felirat szövegének bevésésére. Ezek a megfigyelések körvonalaztak egy lehetséges magyarázatot az összes jelenség értelmezésére, de hol vannak a bizonyítékok? E sorok írójának feltűnt az Aquincumi Múzeumban őrzött női szobortorzó, mely arányában illett a lepenicei fejhez. Az aprólékos kutatómunka során és megfigyelések alapján (vitrinen keresztül is) nem látszott lehetetlennek, hogy az anyagukban is nagyon hasonló két rész

A Valentinianus képmásához használt női szobortorfej

A Valens képmásához használt szobortorfej

A Gratianus képmásához használt dombormű töredéke

törésfelületében esetleg illeszkedhetett. Mivel éppen egy kiállításra készültünk, lehetőség nyílt a lepencei portré korábban gipszből elkészített pozitív nyaklenyomatát az aquincumi torzóhoz próbálni. Szinte bizonyossá vált, hogy a két darab összetartozik. Ezek után elkerülhetlenné vált a valódi fej és test összehozása. Az Aquincumi Múzeumban lezajlott próba teljes sikerrel járt, életre szólóan megrendítő pillanat után az 1905-ben Óbudán, a Szemlő-hegyről meszesgödör ásása közben előkerült női torzó visszakapta idestova 1628 éve elhurcolt, igaz, kissé átalakított fejét! A Szemlő-hegyi lelőhelyen a torzón kívül még kőszarkofágot is találtak, a jelek szerint a területen egy sírkert lehetett. A szobrot készítője rövidülésben ábrázolta, ami valószínűvé teszi, hogy az eredetileg valamilyen magasabb talapzaton állhatott.

Visszatérve az építési tábla és a szobrok kapcsolatához nyilvánvaló, hogy 40 km-re elcipelni egy kb. 15 kilós kőfejet csak indokolt esetben szoktak. (Kizárva azt az esetet, hogy lelkes, a régészet iránt érdeklődő római katona vállalkozott e nem mindennapi tette.) Már csak az okot kéne megtalálni, miért volt szükség a tábla és a szoborfejek általi demonstrációra. A lepencei burgustól 1,5 km-re észak-északkeletre lévő Visegrád-Kőbánya lelőhelyen is előkerült egy őrtorony, amelynek szintén volt építési táblája. A táblán, amely 1956-ban került felszínre és Kr. u. 372-ben készült, egyenletes sorhosszúságú és sortávolságú, szabályosan megírt felirat olvasható, amely szövegében úgyszólván megegyezik a lepencei felirattal. A legnagyobb eltérés – az évszám miatt – a két consul nevében van (Modestus és Arentheus). További érdekesség az építető parancsnok neve. Mivel a kőbányai őrtorony táblája hiányos, ezt a nevet nem lehetett elolvasni belőle. Viszont Bonfini (!) közölt egy másik feliratot, amely Soproni Sándor szerint valószínűleg az Esztergom-Hidegtelek-kereszténél épült erőd közeléből ke-

rült elő. Ez a tábla mára ugyan elveszett, de a szövege fennmaradt, és abban is szerepel egy bizonyos Foscianus neve. Véglegesen (Foscanus vagy Foscianus) e kérdést csak a lepencei felirat döntötte el Foscianus javára. Egy évvel későbbi tábla? Gondolkodjunk csak! Ha – valami oknál fogva – 371-ben bizonyítani kellett egy őrtorony megépítését – talán mert híre járt egy császári vagy magas rangú hivatalnoki ellenőrző körútnak –, de az nem készült el és ez a mulasztás akár a felelős fejébe is kerülhetett, mi a teendő? Ha az a személy, a császár megbízottja, esetleg maga a császár, aki ellenőrizni fogja az építkezést, még nem járt ezen a helyen, talán nem veszi észre, ha valami mást mutatunk neki, mint a valóság. – És hozzá is fogtak. Sietni kellett. Először el kellett készíteni az álfeliratot. A megszerzett kőtáblára egy önként (?) jelentkező katona véste fel a betűket. A táblát a szokásos módon a kapu fölé erősíteni nem lehetett – talán a friss vésésnyomok, talán az idő rövidege miatt –, ezért következett a kapu átalakítása. De ez így túl kevés! Mi lenne, ha a császár és társaságai képmásai is demonstrálnák a „gondos építkezést”? Szerezni kellene három fejet! A szoborfejek elhelyezésére a legkézenfekvőbb megoldásnak a keresztgerenda fölé bevéselt fülke látszott. A szoroson egymás mellé helyezett három portrét ebben az esetben lehet a legkönnyebben álcázni, azaz vékony vakolatréteggel eltüntetni a nem kívánt díszítőelemeket, a gömbcsüngős fülbevalópárt és a hajhálót (bár ezek a magasra helyezett szoborfejen úgysem igazán voltak láthatók). Ehhez hasonló elhelyezésre példa egy, az ún. dunai lovasistent ábrázoló márványkorong Komáromból. Nem folytatom. Elkészült a nagy mű; még két oroszlánszobrot is begyűjtöttek a teljesebb sikerhez és az ellenőrzést megúszó

A fej a hozzá illő testtel

parancsnok szívéből mázsás kő eshetett le. Azonnal belefogott a másik őrtorony építésébe és egy év múlva már új felirat fedte el merész vállalkozásának nyomait. Hogy valóban így történt-e mindez, talán sohasem fogjuk megtudni, de a régészeti bizonyítékok ezt a lehetőséget alátámasztani látszanak.

E regényes történethez hozzátartoznak a császár emberi jellemvonásai is. I. Valentinianus császárról leírják, hogy hirtelen haragú volt, és ha

Az építési tábla rajza

megdühödött, nem kímélte alattvalóit. (Halálát is egy ilyen dűhrohamot követő szélütés okozta 375-ben, Brigetióban.) Ugyanakkor gondos, körültekintő ember volt, nagy gondot fordított a határok biztonságára. Fennmaradt egy levele, amelyet Dacia Ripenses *dux*ának írt, amelyben figyelmezteti a *dux*ot a határmenti építmények karbantartására, ha szükséges, építésére, mivel az esetleges hiányosságok kijavítását hivatali ideje lejárta után saját jövedelméből kell fedeznie. A lepencei burgustól kb. 1 km-re nyugatra a Duna mellett Visegrád-Gizellamajor területén az 1988 óta tartó ásások felszínre hozták az 50x50 méteres négy saroktoronyos erőd almaradványait (erről a kutatásról az *Ókor* következő számában számolunk be). Történetünk szempontjából még egy momentumra hívjuk fel olvasóink figyelmét. Az erőd egyik tornyában padlófűtéses fürdőhelyiséget tártunk fel; igen különös, hogy a fürdő fűtését úgy oldották meg, hogy a torony 165 cm széles kőfalát áttörték, és itt építették meg a *praefurnimot* (fűtőkamra). Ide csak az erőd főbejáratán kilépve, a fal mentén végigmenve és a tornyot megkerülve lehetett bejutni, ami csak tartós béke idején lehetett kockázatmentes. A limes menti építmények pedig még béke idején sem voltak mindig biztonságosak. Ezért valószínűnek látszik, hogy a fürdő fűtésének ilyen kialakítása valamilyen alkalomhoz kötődik. Ha ezt az alkalmat egy császári látogatás jelentette, és mindezt összekapcsoljuk a lepencei őrtoronyban lejátszódó eseményekkel, talán közel járunk a valósághoz, ha feltételezzük, hogy I. Valen-

A kapurekonstrukció

tinianus visegrádi látogatásának régészeti bizonyítékaira bukkantunk.

Örömmel adunk arról hírt, hogy a megfigyeléseinket összegző kapurekonstrukció márciusban készült el, és 2004 május elsejétől a visegrádi Salamon-torony felújított III. szinti kiállításán megtekinthető lesz. Végezetül itt is szeretnék köszönetet mondani Gróf Péternek, Mezős Tamásnak, Szirmai Krisztinának, Tavasz Imrének és Szabó Pálnak a leírtakhoz adott tanácsaikért, útmutatásaikért, segítő szándékukért.

IRODALOM

- Ammianus Marcellinus, *Róma története*, Budapest, 1993.
- Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades I.*, ed. I. Fögel–B. Iványi–L. Juhász, Lipsiae, 1936.
- Codex Theodosianus*, ed. T. Mommsen–P. Meyer, Berlin, 1905.
- Degrassi, *Fasti Consolari*, Roma, 1952.
- Erdélyi G., *A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon* [Römische Steinmetzarbeit und Steinplastik in Ungarn], Budapest, 1974.
- Feiler J., „A 'dunai lovasisten' kultuszának emléke Komáromból” [Denkmal des Kultes des 'Pferdegottes der Donau' aus Komárom] [A Monument of the 'Danubian Rider God' from Komárom]: *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1992) 349–361.
- Gróf P.–Gróf D., „A visegrád-lepencei őrtorony és késő római szoborlelet” [Der Wachturm von Visegrád-Lepence und der spätrömische Statuenfund]: *Savaria* 22/3 (1992–1995) 1996, 21–24.
- Gróf P.–Gróf D., „Vízlepcsősrendszer és régészeti kutatás Visegrád-Nagymaros térségben” [Water Barrage System and Archaeological Research in the Nagymaros-Visegrád Area]: *Magyar Múzeumok* (1996/2) 22–24.
- P. Gróf–D. Gróf, „Spätrömischer Wachturm und Statuenfund zu Visegrád-Lepence”: *Folia Archaeologica* XLVII (1998–1999) [2001], 103–116.
- Gróf D., „Valentinianus Visegrádon” [Valentinian in Visegrád]: *Együtt a Kárpát medencében. A népvándorláskor fiatal kutatóinak VII. összejövetele. Pécs, 1966. szeptember 27–29.*, Pécs, 2001, 21–26.
- Gróf D., „A Visegrád-lepencei római őrtorony bejáratának átépítése” [The transformation of the entrance of watchtower at Visegrád-Lepence]: *WMMÉ* XXIII (2001) 15–23.
- P. Gróf–D. Gróf, „The Watchtower of Visegrád-Lepence”: *BpR* XXXIV (2001) 117–121.
- D. Gróf, „The Connection between the Stone Plaque and the Sculptural Finds of the Late Roman Watchtower at Visegrád-Lepence”: P. Noelke (szerk.), *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen*, Mainz am Rhein, 2003, 521–526.
- Kaiserzeitliche porträt in Aquincum. Katalog des Ausstellung. 6. Internationales Kolloquium über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens: 11–15. Mai*, red. P. Zsidi, Budapest, 1999.
- B. Kuzsinszky, „Az aquincumi múzeum kőemlékeinek negyedik sorozata” [Die Steindenkmäler des Aquincumer Museums]. *BpR* IX (1906) 35–72.
- B. Kuzsinszky, *Aquincum, Ausgrabungen und Funde*, Budapest, 1934.
- Nagy T., „Kőfaragás és szobrászat Aquincumban” [Taille de pierre et sculpture à Aquincum]: *BpR* XXII (1971) 153–160.
- Németh M., *Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában* [Führer im Lapidarium von Aquincum]. Budapest, 1971.
- S. Soproni, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, Budapest, 1978.
- S. Soproni, *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*, München, 1985.